

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Віктор Довбня

●

ФІЛОСОФСЬКІ І РЕЛІГІЙНІ ТРАДИЦІЇ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ

(Рецензія на книгу С. Машенка “Любов до мудрості і віра.
Вибрані статті з історії вітчизняної філософії та релігії”. –
Чернігів: РВК “Деснянська правда”, 2006. – 176 с. Тираж 500 прим.)

Насамперед варто сказати, що написати відгук на таку багатоаспектну й водночас індивідуально-пристрастну книгу, як анонсована праця Станіслава Трифоновича Машенка, завдання не з легких. Тим більше, що знаєш автора не один десяток років. Безперечно, компліментарний відгук був би цілком очікуваним, але в науковому світі є непогана традиція про роботи колег говорити виважено. Тому спробуємо оцінити роботу всебічно, передусім, з точки зору актуальності методів дослідження джерельної бази, застосованих автором.

Нині ми стаємо свідками поступового заповнення певного вакууму в галузі фундаментальних досліджень історико-філософської думки Чернігово-Сіверщини, який утворився наприкінці ХХ століття. Піонером у цій справі слід вважати доктора філософських наук, професора Володимира Ісаковича Шевченка, котрий наприкінці минулого століття опублікував свою працю “Нарис філософської думки Чернігово-Сіверщини ХІ – початку ХVІІІ ст.”. Під його науковим керівництвом ряд аспірантів і здобувачів, у тому числі й автор даної рецензії, наприкінці ХХ початку ХХІ століть написав й захистив кандидатські дисертації, присвячені різним аспектам філософської думки Чернігово-Сіверщини.

Проте й сьогодні поява ґрунтовних досліджень з історії філософії Чернігово-Сіверщини залишається помітним явищем науково-теоретичного життя філософської спільноти. Тому вихід книжки С. Машенка, поза будь-яким сумнівом, не міг не привернути до себе уваги. Інтерес до цього дослідження посилюється й самою постаттю автора. С. Машенко – відомий в Україні вчений і педагог, автор більш ніж 75 наукових праць, серед яких виділимо “Віруючий у баптистській громаді”, “Основні проблеми в історії української філософії”, “Українські мислителі ХVІІ-ХVІІІ ст. на Чернігово-Сіверщині”, “Філософські обрії Олександра Довженка”, “Філософський світ Миколи Маркова”, лауреат обласної премії ім. М. М. Коцюбинського за 2005 рік у номінації “Народознавство”.

Як бачимо, коло наукових інтересів С. Машенка охоплює дослідження світоглядно-філософських поглядів мислителів, діячів науки та мистецтва, доля яких пов’язана, передусім, із Чернігово-Сіверським краєм, проблем взаємозв’язку релігії та культури на прикладі діяльності релігійних конфесій на Придесенні тощо. Багаторічна робота доцентом на кафедрі філософії та культурології Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка (з 1973 року), неабиякий досвід викладацької діяльності суттєво підвищують інтерес до запропонованого автором бачення проблеми, шляхів її розв’язання через відношення: людина – світ, людина – нація, людина – Бог. Відштовхуючись від світоглядних проблем філософської думки

Чернігово-Сіверщини, автор робить спробу піднятися до розробки проблем філософії духовності взагалі і української зокрема.

Рецензована книга складається з двох частин, але її проблемне поле значно ширше. Основну увагу дослідник приділяє заповненню окремих прогалів у вивченні філософських і релігійних змагань на Чернігово-Сіверській землі. Такий підхід надзвичайно важливий, оскільки нинішня складна соціокультурна ситуація в Україні поставила на порядок денний вимогу дати чіткі відповіді на питання про наше історичне коріння, життєві колізії минувшини, про час, коли формувалися підвалини вітчизняної духовності. Автор з усією відвертістю формулює запитання, що постали в процесі становлення самостійної Української держави: хто ми? З якого коріння виростили? У чому наша самобутність? Яке місце займав наш народ серед інших в історії людства? А отже, на що ми можемо претендувати в майбутньому і як досягти для себе й наступних поколінь гідного життя? Ви рішення вказаних проблем неможливе без всебічного дослідження любу мудрості наших попередників, яке знайшло концентрований вияв у філософській думці та релігійній вірі.

Структурний підхід до дослідження центральної проблеми збірника доповнюється історико-філософським. Підкреслимо, що це цілком необхідно, адже мова йде про дослідження історії вітчизняної філософської думки, в якій автор намагається знайти теоретичне світоглядне виявлення рис українського менталітету, загальнонаціональні прагнення пошуку шляху з темряви до світла тощо. У цьому зв'язку імпонує ерудованість автора, тобто знання не просто літератури питання, а саме блискуча обізнаність в історії дослідження проблеми. Тут, безумовно, має місце благотворний вплив історико-філософської освіти С. Мащенко (вищу освіту здобув на історико-філософському факультеті Київського державного університету імені Тараса Шевченка). Інакше чи була б така увага до робіт вітчизняних мислителів минулих епох? Л. Баранович, О. Бучинський-Яскольд, Д. Велланський, В. Винниченко, І. Галятівський, М. Гоголь, М. Грушевський, О. Довженко, Г. Кониський, М. Костомаров, П. Куліш, І. Максимович, М. Марков, І. Орновський, А. Стаховський, К. Гранквіліон-Ставровецький, Д. Туптало (Д. Ростовський), І. Франко, П. Юркевич – перелік можна продовжувати, але нам і так зрозуміло: автор спирається на могутню вітчизняну традицію, обґрунтовує свої висновки відповідально, уникає легковажних і кон'юнктурних суджень, показує високий рівень фахової майстерності (закінчив аспірантуру філософського факультету Московського університету ім. М. В. Ломоносова).

У першій частині збірки “З історії вітчизняної філософії”, що складається з восьми нарисів, дослідник аргументовано аналізує світоглядно-філософські погляди Л. Барановича, І. Галятівського, Д. Туптала, І. Максимовича, А. Стаховського, які склали ядро Чернігівського літературно-філософського кола кінця XVII – початку XVIII століть і довгий час працювали на Чернігівщині. Предметом дослідження також є філософські погляди Г. Кониського, Д. Велланського, О. Довженка – уродженців Сіверського краю, доля яких закинула далеко за межі малої батьківщини, але, як цілком слушно зазначає С. Мащенко, вони ніколи не втрачали духовного зв'язку з нею, увібрали у свою особистість разом з молоком матері вічну любов до рідного краю.

Автор збірника зумів урахувати філософські новачі антропології Чернігівського філософського кола, показавши, що вона, будучи гуманістично-кордоцентричною, вперше переходить до розробки питань життя пересічної людини. Досліднику вдалося розкрити екзистенціальні мотиви в розумінні людини у чернігівських мислителів, що проявляється в баченні ними ества антропосу в його внутрішній духовності, в душі-серці. Це дало підстави говорити про можливість самооновлення людини шляхом внутрішньої “сердечної” роботи щодо морального самовдосконалення. Здобутком чернігівських філософів учений вважає й раціональне розуміння суспільства як системи зв'язків між людьми.

Уперше автор представляє творчість М. Маркова – вихідця з російської землі, що здобув вищу освіту в Київській духовній академії, тому вплив українського світобачення й світосприйняття відчувається у всьому творчому доробку цього талановитого філософа-педагога, який наприкінці XIX століття впродовж десяти років очолював Чернігівську духовну семінарію. Загальною особливістю напрямку творчості М. Маркова, на думку С. Мащенко, є те, що він по суті був одним з передвісників галузі знань, яка нині отримала назву філософії освіти. У творчій постаті М. Маркова дослідник

побачив оригінального мислителя, який неординарно поєднує філософські засади Київської школи філософії духовно-релігійного напрямку з елементами російської філософської думки “срібного віку” в культурі та традиціями українського світоглядного мислення.

Частина друга “Релігія і культура” містить п’ять історико-релігієзнавчих нарисів, у яких розкривається зв’язок релігії та культури. Вчений аналізує багатогранну творчість прусського емігранта А. Зерніка на українських землях, який, прийнявши православну віру, захищав її разом із чернігівськими богословами в XVII ст. Не залишає поза увагою С. Машенко й проблеми взаємодії Чернігівської православної єпархії з рухом старообрядців, що проникли з Росії і вкоренилися на Придесенні протягом XVII-XIX ст., поширившись звідси на інші регіони України. Окремий нарис розкриває історію Чернігівської духовної семінарії як культурно-освітнього осередку не лише Чернігівщини, але й України.

Особливе місце у збірнику посідає аналіз світоглядно-філософських поглядів Олександра Довженка. Видатному українському кіномитцю, письменнику й мислителю загалом присвячено три нариси. Тим більший інтерес представляють статті про О. Довженка, оскільки автор рецензованого збірника теж народився, виріс і деякий час працював у містечку Сосниці, що на Чернігівщині, – батьківщині митця. С. Машенко, маючи значний багаж знань з української філософської думки, зумів глибше побачити зв’язок із нею Довженкового світогляду, показати, що його витоки сягають глибин вітчизняного мислення й закорінені в підвалини національного менталітету.

Тепер про джерельну базу та методологічні засади розвідки С. Машенка. Неодмінною передумовою наукового історико-філософського дослідження, як відомо, є оволодіння здобутками джерелознавства. Прагнучи відтворити картину історичного розвитку філософування на Чернігово-Сіверщині, дослідник, у даному разі й С. Машенко, зустрічається з багатьма проблемами. Насамперед маємо на увазі, що історик філософії змушений мати справу безпосередньо лише з “уламками”, “уриwkами”, “відбитками” подій, що вже відбулися. Побачити в цьому “уламковий” “слід” події, яка цікавить дослідника, реконструювати на підставі “слідів” образ і зміст явища загалом, пояснити, чому досліджувана проблема вирішувалася саме так, а не інакше – це і є одним з найскладніших завдань історико-філософського дослідження.

Слід зазначити, що С. Машенко не ігнорує складних процедур джерелознавчого пошуку, розуміючи, що це може суттєво спотворити фактографічні підвалини й результати історико-філософського дослідження. Під час написання нарисів автор звертається в першу чергу до оригіналів текстів мислителів. Проте, віддаючи “данину моді” чи скоріш, щоб зробити виклад зрозумілішим читачеві, використовує їх переклади сучасною українською та російською мовами. Так, при написанні нарису про любомудрів із Чернігова, зокрема, про Л. Барановича, використана збірка перекладів його окремих творів та уривків з них, листів, що вийшла у 2002 році під назвою “Чернігівські Афіни”. У цьому контексті автор цілком правильно стверджує, що, на жаль, таких перекладів творів українських мислителів минулого ще обмаль. Якщо ж говорити на цю тему у ширшому плані, то існує проблема перекладу. Як переконливо показав ІІ Києво-Могилянський історико-філософський семінар “Актуальні проблеми історико-філософського джерелознавства”, що відбувся в Києві 2005 року, в Україні ще немає відповідної перекладацької школи, її потрібно створити. Мається на увазі, що перекладач повинен бути передусім філософом і водночас досконало володіти знанням іноземної мови.

Професіоналізм С. Машенка засвідчують й використані методологічні типи реконструкцій, засоби їх побудови й аналізу. Вчений не просто допускає наявність різних підходів до аналізу історико-філософських процесів, але й по суті наполягає на необхідності плюралістичних підходів. Він виходить із того, що, оскільки сама реальність досліджуваних подій відзначена розмаїттям, остільки мають існувати різні підходи до її реконструкції. Тому під час дослідження використовує, наприклад, реалістичну методологію, в основі якої, за І. Франком, лежить прагнення зрозуміти, а не судити явища. Методологічними засадами історико-філософського аналізу також стали принципи діалогу світоглядів різних епох і народів, етноцентризму, системно-структурний підхід до вивчення духовного доробку певного філософа.

Щоб показати певну філіацію ідей, тобто як одні ідеї стали підґрунтям для появи

інших, С. Машенко вказує на особливості концепції того чи іншого мислителя, які вирізняються з головного річища філософської проблематики. Автор намагається враховувати регіональні особливості Чернігівського науково-філософського кола, навіть соціокультурну специфіку філософської школи Чернігово-Сіверщини. Але він не схильний до “хутірного патріотизму” і не прагне перебільшити роль мислителів Чернігово-Сіверської землі в загальнонаціональному філософському доробку. Вчений усвідомлює, що, по-перше, йдеться лише про окремих період – XVII-XVIII ст., коли відбувалося формування української класичної філософії. По-друге, ця філософія прийшла на Чернігівщину з колись професійної української думки – Києво-Могилянської академії, і несли цю думку випускники та професори названого закладу. Тому, на думку С. Машенка, вивчення філософської діяльності на Чернігово-Сіверщині є водночас визначенням особливостей впливу Києво-Могилянської академії на культуротворчість регіонів України.

Ясна річ, що автору не вдалося досягти абсолютної автентичності змісту та способу мислення філософів Сіверського краю. Досягти цього за будь-яких умов неможливо. Більш того, це навіть добре, тому що тоді не можна було б здійснити переосмислення творчої спадщини того чи іншого філософа. Варто зауважити при цьому, що С. Машенко намагається, щоправда, не завжди йому це вдається, показати зв'язок творчого доробку мислителя із соціально-історичним середовищем, його зумовленість певним соціальним контекстом.

Ще один методологічний підхід автора рецензованої праці робить наголос на тому, що в історико-філософському дослідженні потрібно показати, наскільки самобутньою є творчість того чи іншого філософа. У цьому плані закономірним є питання: якби І. Максимович чи О. Довженко жили у наші часи, то вони, можливо, присутньо написали б майже те саме, що й свого часу?

Наступний підхід С. Машенка до історико-філософського матеріалу, що заслуговує на увагу, – це використання біографічних даних про мислителя. З точки зору автора збірника, колізії життя філософа дозволяють краще зрозуміти людину як особистість, формування її соціально-психологічного характеру. Таким чином С. Машенко спирається на герменевтичний спосіб пізнання, що дає можливість досліднику зрозуміти текст, тільки знаючи особистість його автора, відаючи, як автор рухався разом із дійсністю у “герменевтичному колі”. Мається на увазі в контексті розкриття гносеологічної традиції як регулятивного чинника інтерсуб'єктивного досвіду (Г.-Г. Гадамер).

Можна й далі називати інші методи, що їх застосовує автор, та, мабуть, у цьому вже немає особливої потреби. Підсумовуючи, підкреслимо інше: С. Машенко, звертаючись до першоджерел, не прагне підтвердити власні думки чи встановити для всіх єдину істину. Вчений розуміє, що немає єдиного істинного наукового методу пізнання, тому використовує множину методів, тим самим, з одного боку, засвідчуючи свою приналежність до киево-чернігівської наукової школи, неперервність і тяглість мисленнєвих традицій Чернігово-Сіверщини. З другого, демонструючи не просто обізнаність у сучасних методах філософування, а й творче їх застосування.

Книга С. Машенка “Любов до мудрості”, – безумовно, корисна і варта уваги як науковців і педагогів, так і студентів Чернігівщини й України загалом. Але матеріали збірника, як цілком слушно зазначає його автор, – “це лише часточка досліджень, які покликані розкрити багаті філософські та релігійні традиції, притаманні Чернігово-Сіверському краю” (с. 5). Тому дослідження історії філософії того чи іншого краю корисна й потрібна справа, адже історія регіону – це духовна спадщина всього українського народу й до цієї спадщини слід ставитися обережно і з повагою. Тільки той народ має майбутнє, який цінує своє минуле. Тож оцінити минуле, побачити перспективи майбутнього держави, нації, краю можливо лише через глибокі історико-філософські дослідження.

Рецензований збірник є актуальною історико-філософською студією, що дає можливість побачити: без високої духовності громадян неможливо закласти національні основи Української держави, яка б дбала про забезпечення умов для гідного життя не всіх, а кожного, що є категоричним імперативом сучасної України. Водночас автору вдалося показати, що наші розумні пращури сенс життя вбачали не в безтямному накопиченні матеріального багатства будь-якими способами, у тому числі й злочинними, а у творенні добра, в подоланні конкретного зла, в духовному піднесенні “серця”. У цьому сенсі праця філософа С. Машенка спонукає до роздумів, дискусії, що є, безперечно, її перевагою.